

УДК 821.161. 2-6

САРКІСОВА Іванна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. С. Дем'янчука, 4, Рівне, 33027, Україна (ivanka06k@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0023-9383>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.22>

Бібліографічний опис статті: Саркісова, М. (2021). Зародження та розвиток письменницького епістолярію в українській літературі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 47, 165–170.* doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.22>

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПИСЬМЕННИЦЬКОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. Метою статті є дослідження основних етапів і провідних тенденцій історичного розвитку в українській літературі письменницького епістолярію. Її теоретико-методологічною основою послуговували історико-літературний та історико-культурний методи, а також метод типологічного узагальнення.

Об'єкт дослідження – періодизація основних історичних етапів і характеристика тягlosti вітчизняних епістолярних традицій у літературі від початків Київської Русі до ХХ ст.

Предмет дослідження – тематичні пріоритети й поетикальні прийоми художньої організації українського письменницького епістолярного дискурсу, його літературні різновиди й тематичне розмаїття, також жанровий діапазон письменницьких кореспонденцій, їхній зв'язок із загальноєвропейськими епістолярно-письменницькими літературними традиціями.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в розвідці охарактеризовано основні етапи еволюції українського письменницького епістолярію, його національну специфіку та властиві йому художні закономірності.

Унаслідок проведеного дослідження встановлено таке:

1. Досвід епістолярного обміну інформацією письменниками сягає ще часів Київської Русі й продовжує традиції давньогрецького та візантійського письменницького листування.

2. Епістолярною формою в передмовах і післямовах до книг активно користувалися українські письменники XVI–XVII ст., серед яких на особливу увагу заслуговують твори Л. Барановича, Г. Смотрицького, П. Могилу, К. Саковича та ін.

3. Художню еволюцію письменницького епістолярію в історії нової української літератури умовно можна поділити на три хронологічні етапи. Перший збігається з часом зародження поетики сентименталізму й романтизму. Другий ознаменований загальними новаторськими тенденціями творчості Т. Шевченка. Третій етап започатковано епістолярно-письменницькою діяльністю українських митців другої половини XIX–XX ст.

4. Елементи епістолярної форми українські письменники активно впроваджують у структуру власне художніх, зокрема прозових і поетичних, творів.

Ключові слова: листування, письменницький епістолярій, адресат, вітчизняна епістолярна традиція, епістола.

SARKISOVA Ivanna – PhD, Assistant Professor, Assistant Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature, Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, 4, Academician S. Demianchuk str., Rivne, 33027, Ukraine (ivanka06k@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0023-9383>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.22>

To cite this article: Sarkisova, I. (2021). Zarozhennia ta rozvytok pysmennytskoho epistoliarriiu v ukrainskii literaturi. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filolohiia" – Problems of Humanities. "Philology"*

© Саркісова Іванна, 2021

Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 47, 165–170. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.22> [in Ukrainian].

GENERATION AND FORMATION OF WRITER'S EPISTOLARY IN UKRAINIAN LITERATURE

Summary. *The purpose of the article is to study the main stages and leading trends in historical development of writer's epistolary in Ukrainian literature.*

The theoretical and methodological basis of research is a historical and literary, a historical and cultural, as well as a method of typological generalization.

The object of research is an attempt to periodize the basic historical stages and characteristics of the domestic epistolary traditions in literature from the beginning of Kievan Rus and to the XX century.

The subject of research is thematic priorities and poetic methods of artistic organization of the Ukrainian writer's epistolary discourse, its literary varieties, its thematic diversity and genre range of writer's correspondence, their connection with all-European epistolary-writer's literary traditions.

The scientific novelty of the obtained results is in the fact that the the main stages of historical evolution of Ukrainian writer's epistolary, its national specific character and the main artistic regularities of its artistic discourse were characterized in this research.

As a result of the study it was found that:

1. The experience of the epistolary information exchange by writers comes from the time of Kievan Rus and continues the traditions of ancient Greek and Byzantine writer's correspondence.

2. Ukrainian writers of the XVI–XVII centuries including L. Baranovych, H. Smotrytskyi, P. Mohyla, K. Sakovych, etc. actively used the epistolary forms in introductions and concluding remarks to their books.

3. The artistic evolution of writer's epistolary in the history of new Ukrainian literature can be divided into three chronological stages. The first of them coincides with the time of origin of poetics of sentimentalism and romanticism. The second stage is marked by general innovative tendencies of T. Shevchenko works. The third stage was initiated with epistolary-writer's activity of Ukrainian artists of the second half of the XIX–XX centuries.

4. The elements of the epistolary form are actively implemented by Ukrainian writers in to the structure of their own artistic, in particular, prose and poetry works.

Key words: *correspondence, writer's epistolary, addressee, domestic epistolary tradition, epistle.*

Постановка проблеми. Систематизація та аналіз письменницького епістолярію вітчизняної літератури є одним із найбільш нагальних завдань сучасного літературознавства. Особливо актуальними в контексті зазначеного є питання, що стосуються історичних етапів розвитку вітчизняного епістолярно-літературного дискурсу, його національної специфіки та жанрового розмаїття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема письменницького епістолярію досить нова й потрапила в коло літературознавчих зацікавлень лиш у ХХ ст. Питанням українського письменницького епістолярію присвячені наукові розвідки вітчизняних теоретиків та істориків літератури: В. Кузьменка («Письменницький епістолярій як літературний та історіографічний жанр»), М. Коцюбинської («Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість»), Г. Мазохи

(«Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації»), Л. Вашків («Епістолярна літературна критика: Становлення, функції в літературному процесі»), О. Галича («Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи»), а також окремі праці Ю. Шевельова, М. Назарука, Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, Л. Морозової, І. Войцехівської, В. Ляхощького, Л. Курило, Ж. Ляхової, А. Найруліна, А. Зіновської, Т. Заболотної, Т. Жицької, Н. Антоненць, Н. Павлик, О. Рогози й ін., у яких проаналізовано письменницький епістолярій окремих українських митців. Водночас можемо стверджувати, що тема письменницького епістолярію в українському літературознавстві досліджена все ще недостатньо. Чимало її аспектів потребують додаткового вивчення та систематизації.

Мета статті полягає в дослідженні й систематизації основних етапів розвитку письменницького епістолярію в українській літературі.

Її завдання передбачають детальну характеристику основних семантичних моделей вітчизняного письменницького дискурсу, особливостей його поетики й проблематики, тематичної та жанрово-стильової організації.

Виклад матеріалу. В Україні традиція обміну інформацією у формі листування, а радше, послань, розрахованих на конкретного адресата, сягає часів Київської Русі й успадковує епістолярний досвід, сформований у давньогрецькому та візантійському епістолярії (послання Феодосія Печерського, митрополита Климента Смолятича, Володимира Мономаха, Даниїла Заточника й ін.). Існують археологічні свідчення того, що доволі поширеним у Київській Русі було й побутово-ділове листування, але староукраїнських епістолярних пам'яток XIV–XV ст. збережено загалом небагато. Певне поживлення епістолярна традиція отримує із зародженням і розквітом полемічної («Пересторога», «Апокрисис», послання І. Вишенського) та барокової літератури: «Прояви барокового стилю в українській епістолярній прозі, яка усвідомлювалася рівноправним літературним жанром, наявні вже на порубіжжі XVI–XVII ст. Цікавим феноменом означеного періоду є українські чолобитні до московського царя та впливових осіб сусідньої північної держави. Це пишномовні листи-прохання, психологічно відточені, насичені емоційною патетикою, нерідко в них розписаний, часто перебільшено, занепад монастиря, братств, церкви» (Кузьменко, 1998, с. 92). Епістолярну форму для передмов і післямов книг обирали Л. Баранович, Г. Смотрицький, П. Могила, К. Сакович та інші письменники. Блискучою пародією на стиль дипломатичних кореспонденцій турецьких султанів і кримських ханів стала відома староукраїнська пам'ятка епістолярного мистецтва «Листування запорожців з турецьким султаном». Не менш красномовним історичним фактом, який засвідчує високий рівень розвитку епістолярного стилю в тогочасній Україні, є листування Г. Сковороди (листи до М. Ковалинського, В. Тев'яшова та ін., передмови у формі листів до літературних творів

і філософських трактатів), а також любовні листи Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни.

Новий поштовх до розвитку вітчизняного епістолярна традиція отримує з початком XIX ст. Етапи становлення й розвитку письменницького епістолярію в історії нової української літератури вітчизняні дослідники більш або менш одноставно поділяють на три хронологічні етапи.

Перший етап хронологічно може бути співвіднесений із часом утвердження та поширення в новій українській літературі естетики сентименталізму й романтизму. Актуальною для естетики сентименталізму (Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, почасті й І. Котляревський) – як для літературних творів, що його представляли, так і для особливостей письменницького епістолярію, що віддзеркалював основні художні доміанти та настанови цих творів, – є морально-дидактична тенденція, просякнута ідеями просвітительського реалізму, бурлескно-пародійна константа, яка виявляла себе у формі стилізації під мовлення простакуватого селянина, з перевагою в ньому низької, часто навіть вульгарної лексики. Ідеями народності суттєво вирізнявся й арсенал художніх засобів вітчизняної романтичної поетики, а також і письменницький епістолярій його основних представників. До того ж, на жаль, не була стверджена ще й звичка спілкуватися в приватній і діловій кореспонденції рідною мовою. «У першій половині XIX сторіччя, – як стверджує відомий вітчизняний літературознавець Ю. Шевельов, – листування українською мовою тільки вбивалося в колодочки. Після чудом збережених любовних листів Мазепи до Мотрі Кочубеївни, поетичних і інтимних, традиція приватного листування рідною мовою занепадає. Навіть найзапекліші протиросійські діячі листуються по-французьки, по-російськи, латиною. Від Котляревського листів не збереглося... Левко Боровиковський навіть листи до діячів українського пера писав по-російськи. Серед листів Квіткиних ... тільки листи до Шевченка писані по-українськи, 4 з загального числа 91. Правда, маємо від Квітки «Листи до любезних земляків»(1839), але це літературна стилізація, а не справжні послання від людини до людини» (Шевельов, 2008, с. 180–181).

Ситуація починає змінюватися на краще з початком другого хронологічного етапу становлення й розвитку письменницького епістолярію в новій українській літературі. Цей етап пов'язаний насамперед з ім'ям і літературною діяльністю Т. Шевченка й, на думку Б. Шарпила та А. Найруліна, позначений подальшим удосконаленням українського епістолярного стилю; логічною послідовністю структури листів, лаконічністю звертань і прощань, проханнями писати листи рідною мовою; відмежуванням від стилізації під простакуватого селянина; активним використанням багатств живої народної лексики й фразеології, розмовно-діалогічних структур дотепного живого мовлення; широким застосуванням монологічних та оригінально-поетичних внесень (Найрулін, Шарпило, 1994, с. 131). Щоправда, Т. Шевченко теж писав листи російською, проте 60% його кореспонденцій написані рідною мовою.

Початок третього хронологічного етапу розвитку українського письменницького епістолярію припадає на другу половину XIX ст. і стверджений такими визначними постатями вітчизняної художньої словесності, як Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, М. Коцюбинський та ін. Ключовою постаттю цього етапу є П. Куліш, який, як ніхто інший, ретельно продовжував і поглиблював започатковану Т. Шевченком вітчизняну епістолярну традицію. «За тематикою листи Куліша й Шевченка мають багато спільного (опис настроїв, деталі щоденного життя, творчі плани, відгуки на прочитані книжки, літературні, мистецькі, житейські новини, спогади), – зауважує М. Коцюбинська, – та Кулішеві листи ширші, різноманітніші й тематично багатші. Тут творчі плани, формулювання загальної концепції української історії, літератури й культури, виховання української людини. Для них характерна проблемність, вихід в абстрактну мову, прагнення «виробити форми змужичалої нашої речі, на послугу мислі всечоловічій», поєднання аналітичності й пристрасності, «щирості і напруги патосу» з виразним учительним елементом: «поміж його сучасниками на Україні листи Куліша, – доходить висновку Ю. Шевельов, – унікальні своїм темпераментом, своєю філософією і своїм стилем». Темперамент і думка Кулішеві

вимагали нового високого стилю. Він широко вживає церковнослов'янськи і через них освоює слова російської мови. При цьому мова зберігає цілковито український характер: синтаксис, знання семантичних відтінків слова, чуття мови» (Коцюбинська, 2009, с. 24–25).

Як досі повною мірою не оцінене джерело біографічних свідчень і творчих першоджерел, а також потужний чинник суспільно-історичного розвитку української літератури перетину XIX–XX ст. сучасні дослідники сприймають тематичне розмаїття та фактологічний масив письменницького епістолярію визначних митців художнього слова, представлений іменами М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаніка, Лесі Українки, І. Франка. Яскравим свідченням не лише кількісного, а і якісного примноження традицій вітчизняного письменницького епістолярію вже в першій половині XX століття стане потужний струмінь епістолярної публіцистики В. Винниченка, М. Хвильового, І. Багряного, О. Довженка, що суттєво розширював жанровий діапазон письменницьких кореспонденцій, збагачуючи їх жанрами відкритого листа або листа без адреси, листом-памфлетом, зверненням, закликом, радіолистом тощо. У роки сталінських репресій письменницький лист часто був єдиною формою протистояння безжальному наступові тоталітаризму, останньою інформаційною й інтелектуально-психологічною нішою, у якій письменник міг бути щирим і відвертим із собою та своїм адресатом, висловлюючи найпотаємніші, найбільш близькі серцю думки. Попри величезні втрати, яких зазнало вітчизняне письменство в добу сталінського фізичного й інтелектуального холокосту, попри репресії та цензурні обмеження його партійних правонаступників, українська література і її невід'ємний творчий складник – письменницький епістолярій, не лише вистояли, а й зуміли гідно продовжити започатковану попередниками епістолярну традицію. Багатющий епістолярний спадок української літератури XX ст. представлений іменами П. Тичини, М. Рильського, М. Драй-Хмари, М. Бажана, Б. Антоненка-Давидовича, І. Багряного, У. Самчука, О. Довженка, О. Гончара, В. Стуса, В. Симоненка, Г. і Гр. Тютюнників, В. Барки, І. Світличного, І. Дзюби й багатьох інших. Їхній сукупний творчий вне-

сок у розвиток вітчизняної епістолярної традиції – це й розширення тематичного діапазону письменницького епістолярію, включення до нього численних фактів біографічного, літературного, культурологічного, психологічного, суспільно-історичного плану, що перетворюють звичайний лист на справжній документ епохи; висока культура спілкування та якісне зростання рівня інтелектуального сприйняття й обміну інформацією, високий критичний пафос і яскрава особність у манері та формах вислову думки, настанова не лише на інформаційну концентрованість і вичерпність, а й на образно-естетичну наповненість викладених фактів, якісне збагачення жанрових форм письменницького епістолярію, його комунікативно-розповідної стратегії, форм композиційної побудови, зображально-виражальних засобів, індивідуально-стильових прийомів обробки та адресації повідомлюваних фактів.

Як і представники європейських літератур, українські письменники неодноразово використовували можливості епістолярної форми в художніх творах. Елементи художньо оформленого листування вводили до прозових творів Т. Шевченко («Близнець», «Художник»), О. Кобилянська («Ніоба»), І. Франко («Лист із Бразилії»), М. Коцюбинський («Лист»), Ю. Яновський («Лист у вічність»), Д. Гуменна («Повернений лист»), Л. Мосендз («Лист»), П. Загребельний («Намилена трава») та ін. Художню форму листа обирають і віршовані послання, традиція яких сягає античного жанру епістоли. Українська поезія має чимало прикладів таких поетичних звертань, від знаменитого шевченківського «І мертвим і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» до типологічно схожих на нього віршованих творів І. Франка («Товаришам із тюрми»), М. Рильського («Рибальське посланіє»), П. Тичини («Листи до поета»), П. Савченка («Слюсаренкові з приводу недуги»), О. Теліги («Лист»), І. Драча («Лист до Калини, залишеної на рідному лузі в Теліженцях»), Ліни Костенко («Лист») та ін.

Загалом можна стверджувати, що розвиток письменницького епістолярію на вітчизняних теренах відбувався в умовах і контексті тенденцій та ідейно-естетичних пріоритетів, багато в чому схожих на західноєвропейські, але при цьому український письменницький

епістолярій, на відміну від західноєвропейського, значною мірою виконував і функцію певної національно-патріотичної компенсації. Оскільки українську мову активно витісняли зі сфери побутового, офіційно-ділового й естетичного спілкування, а український друк часто піддавали цензурним обмеженням або й прямим заборонам, письменницький епістолярій почасти заміщував роль мовленнєво-просвітницької пропаганди чи навіть літературно-критичної періодики. М. Коцюбинська із цього приводу констатує: «В історії української культури епістолярний вид висловлювання мав особливе значення з огляду на характер її розвитку, на колоніальне й напівколоніальне минуле України, на мовні й інші заборони, брак умов для вільного обміну думками. В листах українських діячів порушувався надзвичайно широкий спектр суспільно-політичних проблем (подекуди витісняючи на задній план моменти особистості), адже бракувало трибуни для висловлення і вільного обговорення їх. /.../ Справді, в умовах «нашої – не своєї землі» листи українських діячів, які збереглися (а, на щастя, збереглося чимало, більше, ніж можна було б сподіватися) неocenенні. Як свідчення епохи і як живий, нічим не спотворений голос автора. В них находимо поміж іншим те, що не могло бути висловлене, не могло бути зафіксоване інакше, крім як у листі» (Коцюбинська, 2009, с. 18–19).

Висновки. Проведений аналіз основних історичних етапів розвитку вітчизняної письменницької епістолографії засвідчив, що її традиції сягають часів Київської Русі і спираються на досвід давньогрецького та візантійського листування. Українські письменники XVI–XVII ст. активно впроваджували в структуру літературного твору епістолярну форму. В історичному розвитку нової української літератури умовно виокремлюють три основні етапи, ознаменовані художньою специфікою поетики сентименталізму та романтизму, творчістю Т. Шевченка, епістолярно-письменницьким досвідом українських митців другої половини XIX–XX ст. Епістолярна форма суттєво впливає на трансформацію художньої структури прозових і поетичних творів українських письменників XIX та XX ст., стає вагомим складником їхньої композиційної та жанрово-стильової структури.

Перспективи наступних розвідок уба- ричного розвитку зарубіжної письменницької чаємо в дослідженні основних етапів істо- епістолографії.

ЛІТЕРАТУРА

- Коцюбинська М.** Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і літера, 2009. 584 с.
- Кузьменко В.** Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст. Київ : НАН України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, 1998. 305 с.
- Найрулін А., Шарпило Б.** До лінгвістичної проблематики епістолярної спадщини Т.Г. Шевченка. *Матеріали XXXI наукової Шевченківської конференції*. Луганськ, 1994. С. 130–132.
- Шевельов Ю.** Вибрані праці : у 2 кн. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. II : Літературознавство. 1151 с.

REFERENCES

- Kotsiubynska, M.** (2009). *Lysty i liudy: rozdumy pro epistoliarну tvorчист [Letters and People: Thoughts about Epistolary Creativity]*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Kuzmenko, V.** (1998). *Pysmennytskyi epistoliarии v ukrainskomu literaturnomu protsesi 20–50 rokiv XX st. [Writer’s Epistolary in Ukrainian Literary Process of 20-50th of the XX centuries]*. Kyiv : NAN Ukrainy, T. H. Shevchenko Institute of Literature [in Ukrainian].
- Nairulin, A., Sharpilo, B.** Do linhvistychnoi problematyky epistoliarної spadschyny T. H. Shevchenka [Concerning the Linguistic Problems of T. H. Shevchenko Epistolary Inheritance]. *XXXI naukova Shevchenkivska konferentsiia: Materialy – XXXI Shevchenko’s scientific conference: Materials* (pp. 130–132). Luhansk [in Ukrainian].
- Sheveliov, Yu.** (2008). *Vybrani tvory: u 2 kn. Kn. II. Literaturoznavstvo [Selected Works: In 2 books. Book II. Literary Criticism]*. Kyiv: Publishing House «Kyivo-Mohylianska Akademiia» [in Ukrainian].